

Արդ այս տախտակին մէջ պիտի ըլլան հետեւեալ ձեռագիրները:

Ա. — Վենետիկ, Սուրբ Ղազար,
ձեռ. 251 (Սրգ. 314), ամբողջագէտ:

Բ. — Վենետիկ, Սուրբ Ղազար,
ձեռ. 1913, ամբողջութեամբ:

Գ. — Էջմիածին, Մատենադարան վանքի,
ձեռ. 924 (944), Կարինեան Թ. 31:

Դ. — Էջմիածին, Մատենադարան վանքի,
ձեռ. 907 (927), ամբողջ:

(Շարունակելի)

Ե. — Երուսաղէմ, Մատենադարան Սուրբ
Յակոբայ վանքի, ձեռ. 406, Թղ. 180 եւ այլն:

Զ. — Վիեննա, Մատենադարան Մխիթ.
ձեռ. 47, Թղ. 295ա-317բ:

Է. — Վիեննա, Մատենադարան Մխիթ.
ձեռ. 217, Թղ. 1-90:

Ը. — Ջարբհանաւեան, Մատենադարան
հայկական թարգմանութեանց նախ-
նեաց, Վենետիկ, 1889, էջ 325, նշա-
նակուած առաջին 33 գրութիւնները:

Թրգմ. Հ. ՔԵՐՈՐԵՅ ԶՐԱՔԵԱՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՐԶՆԿԱՑԻ-ԾՈՐԾՈՐԵՑԻ

(ՆՈՐԱԳԻՒՏ ՆԻԻԹԵՐ Ս. ՂԱԶԱՐՈՒ ՄԷԿ ՆՈՐ ԶԵՌԱԳՐԷՆ)

Երիգա եւ Եկեղեաց գաւառ գործիւ Ա. հատորը արդէն լոյս տեսած էր՝ երբ այս տարի (1954 Ապրիլ) Ս. Ղազար այցելութեան ընթացքին, նոր ստացուած բաղ-մաթիւ ձեռագիրներու շարքին՝ հանդիպեցայ քայքայուած, տեղական թղթերով՝ պակասաւոր ձեռագրի մը, որուն հին գրչութիւնը (հին արեւելեան բոլորգիր) հետաքրքրութիւնս չարժեց:

Առաջին հարեւանցի քննութիւնս իսկ ցոյց տուաւ որ այս նորագիւտ թիւ 2019 ձեռագիրը խիստ կարեւոր նիւթ կը պարունակէ ո՛չ միայն ԺԳ դարու ընդհանուր հայ մատենագրութեան մասին, այլ նաեւ մասնաւորապէս ինծի համար, իմ վերոյիշեալ հատորիս մէջ արծարծած կարգ մը նոր խնդիրներէն միոյն համար:

Երիգա եւ Եկեղեաց գաւառ գործիւ Ա. հատորին մէջ կարգ մը ապացոյցներով հաստատած էի որ միշտ նոյն անձը նըկատուած Յովհաննէս Երզնկացի Պաղա եւ Ծործորեցի՝ իրապէս երկու ժամանակա-

կից Յովհաննէս անունով տարբեր Երզնկացիներ են, որոնցմէ մին՝ Պաղա-ը նկատած էի, իսկ միւսն ալ՝ Ծործորեցի-ն:

Արդ այժմ Ս. Ղազարու նոր ստացուած թիւ 2019 ձեռագիրը յաւելուածական ապացոյց մը ըլլալէ զատ, մեզի կը հայթայթէ կենսագրական խիստ կարեւոր մանրամասնութիւններ Յովհաննէս Երզնկացի — Ծործորեցիի մասին, որոնք այլուստ կը պակսէին:

Նախ հոս կու տամ այս արժէքաւոր ձեռագրին պարունակութիւնը եւ մեզի համար ամենակարեւոր յիշատակարանները:

Սկիզբէն կը պակսի մինչեւ էջ 49: Զեռագրին այս մասը, պակասող էջերով, կը հասնի մինչեւ էջ 193 եւ կը պարունակէ «զգիրս աղօթից զղջականաց Գրիգորի իմաստասէր վ(արդապետ)ի Մաշկեւորի», եւ կը հասնի էջ 193, որուն վերջին վեց տողերը գրչէն կարմրաւ «Սկիզբն խոստովանութե(ան): Եւ յայտնութե(ան) զաղտնեաց: Պատմութի(ւն) յանցանաց յովա-

նիսի Եղընկացոյ որոյ դիւզն պարկանց կոչի. ասացեալ մեղայիւ առաջի ծածկա-զիտին ա(ստուծո)յ որով զամ(ենայն) տեսանէ յառաջ քան զլինել նոցա խրատ անձինս մեղ...»:

Էջ 193-էն վերջ իջահամարները դարձեալ կը սկսին 1-էն: Վերի խորագրով նիւթին սկիզբն է էջ 1-ին վրայ. «Արի ի խոստովանութի(ւն) ի դիւզերի — սկիզբն ի զլուիս պահոց քոց, հեղ իբրեւ զլուր ըզսիրտ քո առաջի տ(եառ)ն...»: Գրութեան ընթացքին էջ 116 կը գտնենք յիշատակութիւն մը՝ որ նոյնպէս կարեւոր է իր պարունակութեամբ: Ահա այդ յիշատակութիւնը որ կը սկսի 115 էջի տակէն. «Այլ զայս բաժանանացուցի. տունս: Ռ. եւ Լ. (1030): Բայց ուսիր զկարգ արուեստիս եւ գմիտք բանիս. զի թէ առ(էջ 116)աջի ա(ստուծո)յ խոստովանիս. այդ է ո՞՞՞ որպէս եւ գրած է, ապայ թէ ընկերի՝ չըջէ զբանիդ կարգ:

Արդ եւ ես յովանէս եղընկացի Որ յոյժ խոցեալ կամ ի յոգի Թիւնաւը չարին սատանայի Ձկարդն եմ առել զհայր անտոնի Բայց ես յանցաւդ պատուիրանի. Ով որ յիշէ մտաւք սրտի Ի ք(րիստո)սէ ինքն յիշեսցի:

անյուսութեամբ) վհատեալ ի բաղմութեանէ մեղաց իմոց, ոչ ունելով ակնկալութի(ւն) կենաց. զկնի աւազանին յանցման: ապայ զորացեալ յա(ստու)ածային աւերինացն ի ձեռն մարդարէիցն քաջալերելով որ ասէ ես ինձէն պատմեցից ըզմեղս իմ եւ դու թողցես զամպարչութի(ւն)ս իմ...» եւն.: էջ 117-8 ինկած եւ կորսուած: Ձղջական գրութիւնս կը շարունակուի եւ կ'աւարտի էջ 124, ստողերով. «Արդ որ ոք մտաւորութեամբ ընթեռնելով ճանաչէ զմեր աշխատութիւնս եւ աւգտի ի սմանէ՝ հայցեսցէ եւ ընդ իբրում եւ ինձ թողութի(ւն) մեղաց ի տ(եառ)նէ, եւ ինքն հանդիպես-

ցի թողութե(ան) ընդ իմոյն ի ք(րիստոս)է յ(խոսու)է մերմէ, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս ամէն»:

Էջ 128-էն վերջ դարձեալ, եւ երրորդ անգամ ըլլալով կը սկսի էջ 1-ով:

Էջ 1: Տարբեր եւ նոր գրչով գրուած, երկտող: «Եղնկա վ(ա)րդ(ա)պե(տի) Կողբացոյ ասացե(ա)լ խրատք ոգեշահք եւ պիտանիք»: Կը սկսի բուն գրչէն, «Ա(ստուա)ծասէրն իւր կամացն ո(ր)պ(էս) թշնամոյ զգուշանայ...» եւն.: Կ'աւարտի էջ 22:

Էջ 23 կը սկսի կարմրաւ, գրչէն. «Գէորգա վ(ա)րդ(ապետի) ի խնդրոյ յովանէս արեղի եղնկացոյ: Բանք վ(ա)ս(ն) որոյ խնդրեցեր յինչն ով սիրելի որդեակ: Թէպէտ եւ անձեռնհաս էի բաւականապէս լնուլ զխնդիրս քո, սակայն ընդ առաջատես մտաց քոց խոհականութե(անց) սխրացեալ սքանչացա, յաղագս որոյ անտես առնելով զտկարութի(ւն)ս անձինս՝ բաղմաշաւթար բաղձանաւք փութացա արծարծել զառ ի քեզ զհորոյդ բորբոքումն...» եւն.: Կ'աւարտի էջ 41, որուն տակ գրչէն եւ աւելի մանրատառ կ'աւելցուի. «Որք ի հոգեւոր խրատուս ակտիք ընթերցամբ կամ այլ իւրք, զխնդրող սորա զյովանէս պարկանցի յիշեցէք եւ սրտի մտաւք մեղաց թողութի(ւն) խնդրեցէք յա(ստուծո)յ ամէն»:

Ասոր կը յաջորդէ, կարմրաւ, «Ս(ուր)բ հաւրն նեղոսի խրատք ոգեշահք կրաւնաւորաց»: Կը շարունակուի ուրիշ խրատներով մինչեւ էջ 109:

Էջ 109 կարմրաւ խորագիր: «Խրատք ոգեշահք. վ(ա)ս(ն) զղջման եւ արտասու(աց) որ ցանկացա ես յովանէս պարկանցի վա(յ) ինձ...» եւն.: Կ'աւարտի էջ 140, որուն վերջը գրչէն, մանրատառ.

«Ես յովանէս եղնկացի Որ յոյժ խոցեալ կամ ի յոգի Թիւնաւը չարին սատանայի Սա յիշատակ ինձ արարի

Ով որ կարգաւ ի սենեկի
Եւ արտասուէ վ(ա)ս(ն) իւր մեղքի.
Ես աղաչեմ աղերսալի
Դուք էք պահաւ պատուիրանի
Տ(է)րն ողորմած իւր ծառաի
Զեր աղաւթիւք ինձ ողորմի»:

Էջ 144 կը սկսի կարմրաւ, գրչէն. «Աղաւթք Եփրեմի յաղագս առանձնակի»: Կ'աւարտի էջ 217, գրչէն սա տողով. «Աղաչեմ յիշել ի տ(է)ր դոյզանէս տխմար գրիչ, ոյ տ(է)ր իմ»: Ասոր կը յաջորդէ «Տ(եառ)ն Ներսէսիս կաթողիկոսի հայոց նուէր մաղթանաց ներշնչական տաղիւն» եւն.: Ասիկա կը տարբերի նախորդ գրչու թերթէն եւ կը գրաւէ ձեռագրին մնացեալ մասը:

* * *

Ուրեմն ձեռագրին մէջ կը հանդիպինք Յովհաննէս Երզնկացիի մը, որ ինքզինքը զատորոշելու համար ուրիշ համանուն Երզնկացիներէ, կը կոչէ «Յովհաննէս Երզնկացի որոյ գիւղն Պարկանց կոչի», կամ «ԶՅովհաննէս Պարկանցի»:

Որոշ է որ Պարկանց գիւղը Երզնկայի անմիջական շրջանին մէջ գիւղ մըն է, որ առ այժմ ինծի անծանօթ կը մնայ իր աշխարհագրական դիրքով: Այժմ հոս այդ Պարկանց գիւղին աշխարհագրական դիրքը որոշել այնքան ալ կարեւոր չէ. սակայն կարեւորն այն է որ այս Յովհաննէս Երզնկացիին նոյնը չէ Յովհաննէս Պլուզ Երզնկացիի հետ, որ ծնած է Երզնկայի շրջանի Արկայ գիւղը:

Յովհաննէս Պարկանցի (Երզնկացի) չի տար, իր համաոգ յիշատակարաններուն մէջ, իր ծննդեան թուականը, ոչ ալ իր ծնողաց անունները: Սակայն այս ձեռագրին մէջ գրութիւն մը խորագրուած «Գէորգա վարդապետէ ի խնդրոյ Յովհաննէս արեղի Երզնկացոյ», տարակոյս չի թողուր որ գրուած է մեր Յովհաննէս

Պարկանցիի համար. եւ թէ Յով. Պարկանցի, իր արեղայ եղած ժամանակ, ստացած է գրութիւն ի պատասխան իր մէկ խնդրանքին Գէորգ վարդապետէ մը: Այս նոյն Գէորգ վարդապետն է անտարակոյս որ գրած է երկրորդ թուղթ մը եւս, նոյն ձեռագրին մէջ էջ 15-22 սա կարմիր խորագրով. «Գէորգա վարդապետի ասացեալ վասն հաղորդութեան ի խնդրոյ Յովհաննէս քահանայի»: Այս կը սկսի «Արեւմտեան Գրիստոսի փրկեալ եղբարք իմ ի Քրիստոս»: Անտարակոյս այս Գէորգ վարդապետը նոյն է նախորդ Գէորգ վարդապետին հետ, որ ինչպէս տեսանք, թուղթ մը գրած էր Յովհաննէս արեղի Երզնկացոյ, եւ որ նոյնացուցի Պարկանցիի հետ: Սակայն երկրորդ թուղթին Յովհաննէս քահանայն նոյնը չի կրնար ըլլալ մեր Երզնկացի-Պարկանցիի հետ: Առաջին թուղթին մէջ Գէորգ վարդապետ ոչ միայն արեղայ կը կոչէ թուղթին խորագրին մէջ ստացող Յովհաննէսը, այլ եւ թուղթին սկիզբը «սիրելի որդեակ» կ'անուանէ զայն. մինչ երկրորդ թուղթին մէջ՝ ստացողը (չուցէ ստացողներէն մին) քահանայ անուանելէ վերջ, զանոնք «եղբարք իմ ի Քրիստոս» կը կոչէ, տարակոյս չձգելով որ իր այս երկու թուղթերուն ստացողները երկու տարբեր Յովհաննէսներ են:

Ո՞վ է արեւօք այս Գէորգ վարդապետը: Արդարեւ բաղմաթիւ լաւ ծանօթ Գէորգ վարդապետներու մէջէն դժուար պիտի ըլլար հասնել մը ընտրել՝ եթէ նկատի չունենայինք ձեռագրին եւ գրչութեան մօտաւոր ժամանակը: Հնազանդութեան եւ թուղթին պատճառով՝ կրնամ ըսել որ այս ձեռագիրը ԺԴ դարու սկիզբէն է: Դժբախտաբար թուականով եւ գրչէն զլխաւոր կամ երկրորդական յիշատակարան կը պակսի այժմ: Սակայն վերջի ստացողէ հնագոյն յիշատակարանը Հայոց Զե. աշխնքն Քրիստոսի 1458 թուականէն է:

Ասիկա հաւանաբար վերակաղմութեան մը շրջանէն է, որով ձեռագրին գրչութիւնը 100 կամ 150 տարի մը առաջ նկատելով՝ կրնանք խորհիլ որ այս ձեռագրին գրչութիւնը մօտաւորապէս 1300էն ըլլայ:

Այս շրջանին ունինք արդիւնաւոր վարդապետ մը՝ Գէորգ վարդապետ Սկեւոսցի, Գրիգոր Սկեւոսցիի քրոջ որդին եւ իր աշակերտը, որ մեռաւ 1301-ին: Այս Գէորգը կոչուեցաւ նաեւ Լամբրոնացի՝ հոն ծնած ըլլալուն համար: Կրթութիւնը ստացած է Արեւելեան Հայաստանի մէջ (Այբարատ, Բջնի, Թեղենիս եւն.): Թողած է բաղմաթիւ երկասիրութիւններ գրչութեան, մեկնութեանց, խրատներու, կանոններու, զանձեթ եւն.:

Ինծի համար տարակոյս չի մնար որ այս Գէորգը նոյն է մեր վերի թուղթերուն Գէորգին, որուն բաղմաթիւ աշակերտներուն շարքին մէջ եղած ըլլալու է նաեւ Յով. Պարկանցի իր արեղայ եւ հաւանաբար ալ անկէ վարդապետ օժտւած:

Իսկ Յով. Պարկանցի-Երզնկացիին՝ ես կը նոյնացնեմ նոյն Յով. Երզնկացի-Ծործորեցիի հետ, որուն մասին երկարօրէն կը խօսիմ իմ Երիզա եւ Եկեղեաց գաւառ (Ս. Ղազար, 1953) գործիս Ա. հատորին մէջ (էջ 236-253):

Հոն կը տեսնենք որ Յով. Ծործորեցի - Երզնկացիին գրչութեամբ գրադած է նոյն իսկ 1303-էն առաջ, եւ իր առաջին ծանօթ գրչութիւնը Ներսէս Լամբրոնացիի Սաղմոսաց Մեկնութեան օրինակ մըն է Եսայի Նչեցւոյ համար գրուած: Այս երկին գրչապրուէն համար ընտրուելը կրնանք վերադրել իր Գէորգ Լամբրոնացի ուսուցչին ազդեցութեան: Շահեկան է որ վարդան Կիլիկեցի եւ Մկրտիչ Թեղենցի գործակցած են իրեն այս գրչութեան մէջ: Ինչպէս ըսի, Գէորգ Լամբրոնացի կամ

Սկեւոսցի եղած է նաեւ Թեղենացի վանքը:

Հաւանաբար Յով. արեղայ Պարկանցի-Երզնկացի-Ծործորեցի իր նախնական ուսումը ստացած է Գէորգ Լամբրոնացիի մօտ, Արեւելեան Հայաստանի մէջ վանք մը: Անկէ ուսած է գրչութիւն եւ հաւանաբար ստացած է նաեւ վարդապետական դասընթաց: Երբ Գէորգ 1301-ին իր մահէն առաջ Կիլիկիա վերադարձաւ, այդ ժամանակ Յով. Պարկանցի կ'երեւի թէ Գլխավոր անցաւ՝ իր կրթութիւնը կատարելագործելու այդ մեծ համալսարանին մէջ, 1302-էն առաջ առնելով, ուր սկսաւ գրչապրուէ (կամ արդէն անկէ առաջ սկսած էր) Ներսէս Լամբրոնացիի Սաղմոսաց Մեկնութեան մէկ օրինակը՝ Եսայի Նչեցիի համար: Անկէ վերջ Յով. Պարկանցի անցաւ Ծործոր եւ հոն ընդունելութիւն գտնելով Զաքարիայ Ծործորեցիին՝ հոն ալ հաստատուեցաւ իր համբաւեալ եւ վաստակաւոր գրիչ, մեկնիչ, ուսուցիչ: Հոն մինչեւ հաստատուելը՝ Յով. Պարկանցի կը նախընտրէր ինքզինքը կոչել Երզնկացի: Սակայն Ծործորի մէջ հաստատուելէն վերջ՝ այլեւս ինքզինքը կոչել նախընտրեց Ծործորեցի:

Այսպէս այս նորագիւտ թիւ 2019 Ս. Ղազարեան Զեռագրին համաձայն՝ կը սորվինք որ Յով. Ծործորեցի Պարկանց գիւղը (Երզնկա) ծնած է: Իր ուսուցիչը կամ ուսուցիչներէն մին եղած է Գէորգ Լամբրոնացի կամ Սկեւոսցի:

Ծործորեցիի կենսագրութեան մնացեալ մասով հետաքրքրուողներ կրնան գտնել իմ վերոյիշեալ գործիս՝ Երիզա եւ Եկեղեաց գաւառ Ա. հատորին մէջ:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

Ապրիլ 19, 1954
Ս. Ղազար, Վեներիկ